

Kap. VI.

Farsoter.

Digerdöden. — Pesten 1710. — Engelska svetten. — Koleran 1834. — Läkare i gamla tider. — Bardskärare och badare. — Hofapotekaren mästare Lucas och hans efterträdare. — Stockholms apotek.

Om den förfärliga pest som under namn af *Digerdöden* rasade i Stockholm 1350 lemna Kronologierna och Diarierna högst njugga underrättelser. *Diarium Fratrum Minorum Stockholmensium*, som nu borde vara särskildt inne i hufvudstadsförhållandena, nämner ingenting om saken. *Diarium Wadstenense* säger blott, att: »på den tiden regerade en stor dödlighet i Sverige, den största någon kan minnas ha varit, och hade Birgitta långt förut profeterat densamma». Arvid Trolles *Annotata Chronologica* äro mycket kortfattade i sin uppgift: tha stodh then store dödhen. Rimkrönikorna tige. Olaus Petri är den mångordigaste; han skrifver i sin krönika: »Efter Christi byrd år 1350, var then stora pestilentien här i Sverige, som kallas Digerdöden, thet är then store döden. Somliga kalla honom Svarte döden. Samma pestilentia gick då öfver alt, och dödde så jämmerliga, att minsta parten blef lefvandes i verldene. Mång huus och byar blefvo platt öde, thet man ännu mångastäds see må. Ther står nu skogh som förra bodde folk. Sådana plågor skola lära oss, hvad Guds vrede hafver innebära. Så förgiftigt var vädret, att ther dödde både folk och få».

Att denna sjukdom stått i sammanhang med en stor hungersnöd i Kina, att den grasserat i hela verlden och att många minnen om densamma ännu lefva på landsbygden är känt och beskrifvet; huruledes den särskildt uppfört sig i Stockholm är icke upptecknad i häfdena.

* * *

Deremot vet man, att en annan art af *pesten* härjade i Stockholm vid början af fjortonhundratalet. Jahan Messenius skrifver i sin *Chrönika om Stockholm*:

i Stockholm monne grassera
then grufuelige pesten tå,
thär af dogo store och små.

Sedermera borttrycktes 9,000 stockholmare på det enda året 1451, och 15,000 året 1484, då »folket strömmade till Svartmunkaklostret, som nu är Tyska kyrkan» och sökte för ett medelmåttigt vaxljus bot vid dess »altare med belätet om Christi nedertagning af korset». År 1495 sköflades Stockholm af eldsvåda, öfversvämning och pest, hvarigenom 18,000 stockholmiter ströko med. Under 15 och 1600-talen förekom pest här många gånger. År 1623 borttryckte den sjukdomen 20,000 menniskor.

Fullständigare äro underrättelserna om *pesten 1710*, hvilken företrädesvis tagit Stockholm till vistelseort. Förebuden till den store härjarens ankomst läto redan året förut spörja sig. I början af året var kölden så stark, att Östersjön låg tillfrusen. I Sverige stodo ekarne sommaren derefter liksom förvissnade. Då snön smälte, uppkommo öfversvämningar. Följden var missväxt, och landet öfversvämmades af tiggare. Så kom Pultavadagen — och derefter pesten.

Redan den 25 Augusti 1709 utfärdade senaten en förordning om karantän. I Sandhamn och Vaxholm skulle fartyg ligga i fyrtio dagar (deraf namnet *quarantaine*). Den 2 September 1710 förbjödos skärkarlar och roddarpigor vid lifsstraff att sätta i land folk. Men då var pesten redan inne i Stockholm. Den säges hafva inkommit med liffländare, som flyttat öfver Östersjön för de segrande ryssarne; och detta bestyrkes af den omständighet, att sjukdomen först yppade sig i det hus på Ladugårdslandet, der de tagit in. Sjukdomens symptom voro bölder i ljumskarne och armhålorna. Nu förordnades om pesthus, pestdoktorer och pestbarberare. Och apoteken Björnen, Lejonet, Förgyllda Örnen (sedan Korpen) och Enhörningen förordnades till pestapotek. Läkarne och pestpresten skulle bo tillsammans i barberaren Ziervogels hus på Kungsgatan (sedan Stora Nygatan), och en »målad Rosenkrantz» borde beteckna deras bostad. Liken insveptes i kläderna, lades genast i grafven med kalk, och rökningar med tjära anställdes. De smittade husen tecknades med ett hvitt kors hvilket vid lifsstraff icke skulle få utplånas. Hundar och kattor dödades saklöst; på torg och gator röktes med enris och hästgödsel tre gånger om dagen.

Som kyrkogårdarne snart blefvo öfverfulla, upptogos nya begravningsplatser. Sådana voro de vid Rörstrand och Båtsmanskyrkogården på Ladugårdslandet. Den s. k. fattigkyrkogården på Ladugårdslandet (fig. 77) var så öfverfylld med lik, att jorden knappast täckte dem. Trädgårdstomten ytterst på Badsfugatan å norr upp-

läts åt Klara och Jakobs församlingar. Äfvenså Ormträsket, i grannskapet af Norrtull. På söder anvisades en tomt vid Danto- eller Tantogatan och Grindshagen vid Skanstull.

Hvad sjelfva begrafningssättet angår, meddela vi ur Elias Brenners färgrika skildring, af d:r J. V. Broberg införd i hans sakrika och upplysande bok »Om pesten i Stockholm 1710», andra upplagan, Stockholm 1879, några detaljer om de flerahanda processer som Brenner såg tåga förbi sina fönster:

»Den första och hederligaste är deras, som åtnjuta Kyrkogårdarne; de blifva burna af vissa dertill beställda likbärare af Borgerkapet, som af sig komme äro och ingen annan förtjenst för den förderfvade handelns skull veta att tillgå. De hafva nu efter Collegii Medici förslag och Magistratens ordres måst anlägga en särdeles habit

Fig. 76. Den sista grafstenen på Ladugårdslands fattigkyrkogård.

och det för tvenne orsaker skull; 1:o att de skola vara utmärkte att de ej så lätteligen besmitta andra 2:o att denna drägten, som består af svart glatt dvälk, intet så lätteligen skall antaga smittan som yllekläder. De skulle ock i dessa sina svarta skinande Kläder på Theater intet så illa representera D:r Fausti följe. Inga kappor eller bårkläden få nu brukas att derigenom förekomma smittan. Af kistan som

står bar på båren och antalet af bärarne kan man märka hvilken är hederligare eller ringare. Den andra och något ringare Processen är den: när tvenne Gardies-Karlar eller drängar slagit ett rep kring kistan och så bära den döde till grafven. Dessa bägge föregående Processer ske på sterbhusets bekostnad, men efterföljande sumtibus publicis på följande sätt: Fram i Processen gå några hederliga matronor som för sina dygder skulle ha lång tid haft fritt logemente på hindergården; ibland dem går en som hela vägen ringer med en klocka; ingen annan själringning består åt dessa. Sedan följer den stora Pest-vagnen med fyra hästar förespänd och derpå ligger en stor kista som en lagom bagarbod, allt vackert svart omstruken. I denna kista ligga 14 à 15 lik tillika; bredvid vagnen går en åkare, som med en stor piska befordrar de döda till sitt hvilorum, och så bär processen antingen Horns- eller Giöte-gatan uppföre till en ort utom

Fateburen, hagen benämd, der de i stora gropar hvar på annan blifva kastade, och kalk emellan hvart lik strödd. De som hafva kistor blifva fuller med kistorne nedlagde, men alla locken aftagne, sönder-slagne och uppbrände och kalk strödd i kistorna hos liken . . . Den 4:de Processen är nästan lik den förra, allenast att här intet går så ansenligt och präktigt till, förty här är allenast en häst spänd för en långkärra, och kistan drar inte mera i sender än 3 lik, dock tar åkaren med denna kärran sin respekt något bättre i akt än med den stora, i det denne intet går utan sätter sig gränsle öfver kistan med en tobakspipa i munnen, och stundom klockan i den ena och piskan i den andra handen, och då kutskar han med liken till deras lägerstad. Den 5:te sista och ynkeligaste Processen, den vi ock intet mer än en gång sett. Den sal. afsomnade var stoppad i en säck, som intet räckte honom längre än till halsen, der säcken var tillbunden, så att hufvudet allenast syntes ute, den tvenne käringar lagt öfver en stång och så bar den sal. dödes andelösa lekamen till sitt hvilorum».

Sinnesstämningen i hufvudstaden under dessa svåra tider var en blandning af extas, panik och yra. Menniskor mötte döden under lofsånger och utbrott af religiös hänförelse, andra hängåfvo sig åt dryckenskap och vildt lefverne. »Och, huru sorgligt är det dock att förnimma», säger Svedberg, »det månet verldsens barn intet kunnat späkt blifvit af dessa tiders svåra plågor, utan jemväl bredvid döden hållit stora Collationer, dansat och syndigt plågat sig. Här är ett sådant fylleri, enkannerligen om Herrans Sabbatsdagar föröfvad, som någon tid i bästa frids- och vällustdagar plåga öfvas. En fransyska, en du-syster, en a la mode grangerningsdocka, som du efter aftonsången snackar med, hon förmår med ett ord mer än Mosen och alla Profeterna . . . Hvad äro de svarta fula lappar dem Evas döttrar flicka i ansigtet, hvad den vederstyggliga huf.udbonaden, den der Fontangier kalla, annat än mästra Gud . . .»

Paniken grep omsider hofvet och regeringen. De kungliga reste till Sala; rådet stannade i Arboga, och kollegierna nedsatte sig i Westerås.

Under hela pest-tiden hade en tryckande dimma hvilat öfver den härjade staden. »I September blef en sådan stark töcken och förgiftad dimba öfver hela staden. Det var helt stilla lugnt: ingen droppa regn kom under hela hösten. Natten emellan den 24 och 25 December var litet fruset på gatorna, och kl. 11 på dagen försvann alldeles den förskräckliga dimban; himmelen blef alldeles klar och solskän». Härjaren lemnade gamla Stockholm sedan han beröfvat 20,000 menniskor lifvet.

* * *

En besynnerlig sjukdom som tyckes icke hafva haft något gemensamt med pesten, åtminstone icke med den bubonpest hvilken härjat i gamla Stockholm flera gånger, och som vi därför särskildt omnämna var den så kallade *Engelska svetten*. Denna sjukdom uppträdde år 1529. Erik Jörensens (Tegel) talar derom i sin Gustaf den förstes historia på följande sätt:

»Detta år om hösten, vid Michelmässotiden, vankade här den grufsamma svettesot och sjukdom som kallades den Engelska svett, för den skull att den först i England började och då regerade mest utöfver allt Tyskland, England och andra landskap flera, och var det en slik förfärlig och besmittelig sjuka, att der en man eller qvinna bäst gick kanske ock helbregda kom honom uppå en kall svett, såsom en väderflaga, och hvar den samma icke strax tog sig till vara, lade sig ned i sängen och svettades under kläderna uti fyra och tjugu timmar och höljde sig väl till, så att platt intet väder kunde komma till hans lekamen, då blef han strax död, inom två eller tre timmar, och måtte han slätt intet sofva i tre, fyra och tjugu timmar, så framt han ville blifva vid lif».

Lika plötsligt som denna sjukdom uppstod, lika hastigt tyckes han åter hafva försvunnit, så vida icke allt samman skulle hafva varit ett foster af en uppskrämd inbillning eller att Erik Jörensens försummat att taga reda på verkliga förhållandet.

* * *

Koleratiden 1834 var en svår tid för Stockholm. Sommaren hade varit ovanligt het och torr, och hemska aningar fylde redan i Juli mångas sinne. Flertalet ville dock icke tro, att någon farligare sjukdom skulle uppstå.

»Gud bevarar oss nog», hette det. Man tycktes liksom kunna göra räkning på att förskonas från någon större olycka. De gamla pesttiderna voro för längesedan glömda, och mången inbillade sig, att Sveriges och i synnerhet Stockholms klimat vore otillgängligt för hvarje farligare sjukdom.

Koleran hade under de näst föregående åren härjat på flera orter i Europa, men icke visat sig i Sverige. Detta vore ju, sade man, tillräckligt bevis för att farsoten icke här funne något fält för sin verksamhet. År 1831 hade den asiatiska koleran framträngt ända till Rysslands och Preussens vid Östersjökusten belägna landsdelar. Då utfärdades också en kunglig kungörelse om hvad iakttagas borde, i händelse samma sjukdom skulle yppas inom Sverige. Enskilda personer, i synnerhet läkare, började redan då sysselsätta sig med tan-

kar på försigtighetsmått vidtagande. Den ena afhandlingen efter den andra utkom af trycket, om »Cholera Morbus», dess rätta kännetecken och behandling, och Svenska läkaresällskapet utgaf en »Kort underrättelse om sättet att förvara sig mot cholera». Bland de mest lästa var kanske G. Svederus' lilla bok om »Cholera Morbus, uppkomst, härjningar, kurmetod och preservativ».

Rökning skulle vara ett mycket verksamt medel att förekomma sjukdomen, och många olika rökningssätt annonserades i tidningarna. De rökkulor som funno största afsättningen bestodo af 1 skålp. pulveriseradt svafvel, 1 skålp. harts, 1 skålp. koksalt, 1 1/2 skålp. trä tjära, 6 lod renadt salpeter och 4 lod renadt kamfer, hvilket allt blandades med hvetekli och formades till kulor af en valnöts storlek.

Ett något dyrare rökningssätt var kanske det som hade uppfunnits af då varande verkmästaren vid kungl. Myntet Teofron Muncktell, sedermera så berömd inom den svenska storslöjden. Han hade, 1831, för Sundhetskollegium förevisat en apparat för mineralsura rökningar, och dylika apparater såldes för 3 rdr 16 sk. banko stycket.

Kaptenen, frih. E. von Vegesack uppfann ett nytt slags stolar för imbad som skulle vara ett verksamt medel mot kolera, och på dessa stolar mottogos beställningar efter 10 och 12 rdr banko stycket i hattstofferaren Risbecks bod vid Gustaf Adolfs torg.

Man tycktes således sätta sig i försvarstillstånd, men det stora flertalet af Stockholms allmänhet kunde dock icke tro, att det försvaret någonsin skulle behövas. År 1831 förflöt också utan att någon kolera visade sig här, och likadant var förhållandet under de två näst följande åren. Under ett af dem, 1832, läste man med stort intresse de skildringar som i Aftonbladet meddelades om kolerans förskräckliga härjningar i Paris våren sist nämnda år; men det är långt mellan Paris och Stockholm, sade man.

Sommaren 1834 var dock, som sagdt, ovanligt het, och föga regn föll, hvilket nog kunde ingifva farhågor. Men man var godt bevakad genom karantän och sorgfällig uppmärksamhet på personer och varor från smittade och misstänkta orter. Riksdag var samlad i Stockholm, och tidigt på våren, den 17 April, hade en stor deputation till konungen framburit ständernas tacksägelseadress »för K. M:ts visa styrelse och sorgfälliga bemödanden att genom noggrann bevakning vid rikets gränser förekomma tillfällen för (kolera)sjukdomens inträngande».

Vid midsommartiden talade man ej så mycket om koleran, som om den stora stölden ur klädeskramhandlaren Sprinchorns bod vid Storkyrkobrinken samt om riksdagsmannen i bondeståndet N. Insulins kostliga memorial i bränvinsfrågan. En månad senare kände man

sig kanske mer besvärad af hettan, men sysselsatte tankar och samtal mest med högsta domstolens då fälda utslag i högmålsrättegången mot kapten Lindeberg, hvarigenom hofrättens dödsdom öfver honom bekräftades. Öfverståhållar-embetet utgaf förbud mot försäljning af skämd fisk och omogen frukt samt befalde noggrann tillsyn öfver hundar och kattor, emedan vattuskräck hos några sådana djur visat sig. Några vidare sundhetsåtgärder afhördes icke ännu.

Allmänheten svettades, men gick om aftnarne till Djurgårdstern, der Wildners sällskap fortfor att spela, såsom det hade gjort under nitton föregående somrar, och man såg »Galerslafvarne», »Don Ranudo de Colibrados», »Kung Salomon och Göran hattmakare» eller »Sista Ressourcen». Man besökte också Gauthiers manége och roade sig ät »Antonie eller Milano och Grenoble», en stor pantomim. Man hörde på hr Wollberg som gaf soiréer på luta i Djurgårdens skolhus. Man dansade till och med på Vauxhallen (n. v. Novilla), som hade öppnats den 27 Juli och då besöktes af 500 personer, »folk af alla stånd och vilkor», säger en tidning.

Men en dag hette det plötsligt: *Koleran är i Göteborg!* Det ville man knapt tro. I Göteborg hade en magåkomma som kallades »puken» visat sig långt förut, men det var ju icke riktig kolera. Den 8 Augusti lästes likväl i Dagbladet, att kungliga karantänskommisionen i Stockholm från landshöfdinge-embetet i Göteborg mottagit rapport om en derstädes utbruten, hastigt dödande sjukdom. Det lät betänkligare.

I rapporten klagades öfver brist på läkare, och redan den 6 Augusti hade flere läkare i Stockholm anmodats att ofördröjligen afresa till Göteborg. Den 7 Augusti hade karantänskommisionen utfärdat en kungörelse om karantän för fartyg och båtar från Göteborgs och Bohus län. Samma dag utgaf K. M. en rundskrifvelse till samtliga konsistorier med befallning att låta i kyrkorna hvar söndag uppläsa en denna skrifvelse bifogad bön.

Nu kunde man ej tvifla längre. Koleran härjade verkligen i Göteborg, och man hade till och med der erkänt henne vara den asiatiska. Läkare skyndade dit ej blott från Stockholm, utan äfven från Köbenhavn m. fl. orter. Men i hufvudstaden hade man ännu icke hört talas om något kolerafall.

Då omtalades en dag, att en person dött i kolera äfven i Stockholm, men den 9 Augusti meddelade Aftonbladet en rapport af andre stadsläkaren, assessor N. W. af Grubbens, som förklarade, att den i fråga varande personen, en gördelmakaregesäll vid namn Sjögren, afidit under ett epileptiskt anfall och icke af kolera. Några trodde på assessorns rapport, andra icke. Man började dock allt mera känna

sig orolig, och, hvad värre var, man besvärades i allmänhet af matt-
het och försvagad matsmältning. Att hastigt påkommande svettbad
infunne sig, kunde väl förklaras af den höga värmegraden, men dess
utom kände man yrsel samt fann matlusten minskad och sömnen
mycket orolig.

Under det man gick och mådde illa, sysselsatte man sig med
gissningar och tvister om orsaken till farsotens uppkomst i Göteborg,
om hon förts dit med något fartyg eller uppstått på stället. Tvi-
sterna derom voro oändliga. Emellertid hoppades man kanske ännu
kunna utestänga sjukdomen från Stockholm, och till sjökarantänen
lades därför också en karantän för dem som landvägen anlände från
Göteborg, Wenersborg och Jönköping, i hvilka bägge sist nämde stä-
der sjukdomen också utbrutit. Resande från någon af dessa stäl-
len skulle undergå tio dygns karantän, och fem sådan i fall de
kommo från någon för smitta »misstänkt» ort. Karantänen skulle
undergåås på de till hufvudstaden närmaste gästgifvargårdarne Fitja,
Barkarby, Rotebro, Ensta och Lenna, och en polisbetjent skickades
till hvar och en af dem.

Till Jönköping hade sjukdomen förts, sade man, af den för huf-
vudstadens allmänhet väl bekante skådespelaren Anders Collberg, en
mycket omtyckt och ännu mer lofvande konstnär hvilken sedan 1831
varit anställd vid den kungliga scenen. Han hade jemte herr och fru
Torsslow, hrr Hyckert, Lemos och Wennbom samt fruarna Erikson
och Fröslind gifvit ett par föreställningar i Göteborg; men alla dessa
hade flytt derifrån och begifvit sig till Jönköping, dit de anlände den
4 Augusti. Collberg var redan då illamående och insjuknade snart
i utbildad kolera samt afled den 8. Underrättelsen derom orsakade
ett obehagligt intryck i Stockholm.

Den 13 Augusti väckte hrr Winberg och Santesson i borgar-
ståndet förslag om ständernes hemförlofvande, och i presteståndet
föreslog prosten Nordin ärendenas påskyndande, så att riksdagen
kunde snart aflysas. Förslagen ledde sedermera icke till någon på-
följd, men de bidrogo att öka den allmänna oron som tillväxte för
hvarje dag. Föreskrifter om ökad noggrannhet i den offentliga snygg-
heten utkommo och väckte stadens fiskaler och polisbetjening till
strängare vaksamhet. Den 13 skedde undersökning i alla hökarbo-
dar, och i flera af dem anhöllos varor som voro mer eller mindre
skämda, hvilket gaf anledning till mycket prat bland allmänheten.

Den 14 Augusti tillkännagafs, att sundhetsnämnden redan vore i
full verksamhet i alla församlingar, och tillräckligt antal läkare fun-
nes att tillgå, liksom fullständiga förråd af läkemedel. Särskilda sjuk-

hus voro också i ordning. Mängden af de från trycket utgifna råd och upplysningar var i ständig tillväxt.

Man rustade sig således efter bästa förmåga, men de allra flesta trodde sannolikt att sjukdomen icke skulle hitta vägen hit. Man skötte därför sina vanliga nöjen, och musikvännen hade ännu den 18 Augusti en njutningsrik afton i Kungsholms kyrka, der musikdirektören G. Günther från Göteborg (fader till professor Julius Günther) gaf en orgelkonsert, biträdd af orgelspelaren G. Mankell och sångaren, direktör Nordblom. Detta var dock det senaste offentliga nöjet i musikkväg. En af Svea lifgardets musikkår, under direktör F. Preumayrs anförande, annonserad konsert i Ladugårdslandskyrkan inställdes.

På Riddarhuset uppträdde Crusenstolpe med ett, till rikets ständers konstitutionsutskott stäldt anmärknings-memorial mot konungens rådgifvare, hvilka anmärkningsframställaren anklagade för »lamhet i i det antagna skyddssystemets handhavande» och för att hafva förspilt en half million riksdaler, hvarför han mot statsrådets ledamöter yrkade tillämpning af § 107 i Regeringsformen. Anklagelsen tycktes skjuta öfver målet, men betraktades dock af många som en helso-sam motvigt mot den underdåniga och fjäskiga tacksamhetskrifvelsen den 17 April.

Så stodo sakerna, då det första verkliga kolerafallet inträffade i Stockholm. Det var den 19 Augusti, då sjötullsvaktmästaren Malmberg, som i tjensteärender fann sig om bord på ett engelskt fartyg i Stockholms hamn, häftigt insjuknade i utbildad kolera, fördes till Serafimerlasarettet och der afled den näst följande dagen. Samtidigt insjuknade en dalkulla som haft arbete vid Tjärhofsgatan, i granskapet af Stora varfvet, men hon tillfrisknade. Den 20 Augusti sjuknade rodderskan Maria Engström kl. 8 f. m. och afled kl. 1 på mid-dagen. Närmast derefter insjuknade och afledo en matros på ett fartyg från Waldemarsvik, en plätslagaregesäll, en tulluppsyningsman och en tornväktare.

Nu var sjukdomen i full fart. Myndigheterna gjorde hvad i deras makt stod att hejda eller hindra farsoten och hennes följder. Öfverståhållaren, frih. Sprengtporten, var i synnerhet outtröttlig. Förste stadsläkaren, lifmedikus J. D. Ahlberg visade också mycket nit, och bland öfrige läkare minnas såsom verksamt ingripande medicinalrådet Trafvenfelt, professor v. Döbeln, lifmedikus af Pontin, professor Ronander, professor Cederskjöld, lifmedikus Ekman samt doktorerna Westman och Setterblad.

Bland de särskildt inredda sjukhusen var det i Sivertska kaser-nen vid Tjärhofsgatan störst, ty det innehöll 239 sängar; dernäst

kommo ett nytt sjukhus vid Kartagos backe, i granskapet af Garnisonssjukhuset på Kungsholmen, och stadens norra kasern på Ladugårdslandet (nu norska kasernen) med hvardera 100 sängar; vidare ett sjukhus på Kastellholmen med 70 och ett å Sabbatsbergs vårdshus med lika antal sängar; det till sjukhus inrättade Jakobs och Johannis församlingars försörjningshus med 54; det på Piperska Muren med 50.

I »staden inom broarna» mötte svårigheter att få något sjukhus, och de sjuka fördes från denna stadsdel sjöledes till Kastellholmen, till dess frimurarorden genom kronprinsens bemedling upplät sitt hus på Riddareholmen med utrymme för 46 sängar. Utom Sivertska kasernen funnos två, mindre sjukhus på Södermalm, och på Djurgården förvandlades der varande skolhus till kolera-sjukhus. Vårdshuset Claes på Hörnet användes också till sjukhus. Till sjukhus för garnisonen togs det gamla sockerbruket vid Ladugårdslands Tullgata, hvilket vi omnämt i Kap. II.

För sjukhusens behof antogos 318 sköterskor och 211 sjukhusdrängar eller bärare. De senare skulle också biträda vid jordfästningar. Sjuksköterskorna aflönades med 40 sk. banko, och drängarne med 1 rdr 16 sk. banko om dagen samt fri kost.

Den 25 Augusti förklarades Stockholm för smittad af kolera, och innan månadens utgång fans ingen del af staden, der icke något sjukdomsfall förekommit. Värst härjade farsoten dock i Katrina församling.

Sinnesstämningen i Stockholm vardt allt dystrare. Ingen var säker för sig och de sina. Många och olika voro de råd som i tal och tryck gäfvos för att bevara sig för smitta. Man visste ej hvilket af dem man skulle följa. De förståndigaste höllo sig dock till Svenska läkaresällskapets i tusentals exemplar spridda »underrättelse om sättet att förvara sig mot cholera».

Vi vilja här skildra en dag under koleratiden 1834, sådan den förekom i en handtverksfamilj i »sta'n».

Familjefadren och hans hustru voro, som vanligt, tidigt uppstigna. Några droppar, hvilka föregäfvos vara tjenliga mot smitta, togos före kaffet, och man meddelade hvar andra intrycken från den förflutna natten. Det hade varit ett förskräckligt bultande på porten, utanför hvilken en af de stora rustvagnarne som nytjades till likforsling hade stannat. Kusken och likbäranne hade kanske ej varit riktigt nyktra. De påstodo under ohyggliga svordomar, att ett lik ovilkorligt skulle finnas i huset till afhemtning. Ur flera fönster stucko hufvuden ut under gemensam försäkran, att inga lik funnes för tillfället att tillgå. Klädmäklarfrun som bott på nedra botten och

dött ett dygn förut hade ju afhemtats redan förra natten. Likmännen ville ej låta sig nöja med den upplysningen. Gräl och oqvädingsord hördes. Slutligen hade vagnen rasslat af till ett annat hus, der bättre skörd gjordes. Man kunde i det knappa skenet af de argandska lyktorna se huru kistorna ruskade mot hvar andra och hoppade upp och ned i den med ett otillräckligt skynke endast till en del täckta vagnen. Men man gick åter till sängs. Natthluften vore mycket skadlig.

Barnen hade också vaknat af oväsendet. De hörde ropen på lik och huru vagnen sedan rasslade mot den dåliga stenläggningen. Efter en stund kom ännu en sådan vagn. Här och der hördes starka bultningar på portarne. Ljudet af springande steg återskallade i den trånga gatan. Det var kanske någon som ilade till närmaste sundhetsbyrå för att söka hjälp för en nära anförvandt. Den barnsliga fantasien hade stark sysselsättning en stund, men öfvergick snart till verksamhet inom drömmarnes verld, och vid uppvaknandet på morgonen var det kanske icke utan välbehag som den lilla tänkte på att skolloftet räckte ännu och skulle väl räcka så länge koleran hindrade all skolgång.

Morgonen var kommen. Fastän farsoten rasade rundt omkring, måste de dagliga bestyren dock utföras. Pigan kom från bagarboden och hade mycket att förtälja. Hon hade länge stått utanför bagarbodluckan och samtalat med madamen innanför och med de andra qvinnorna utanför. De rysligaste historier uppdukades. En qvinna hade omtalat, att på sjukhusen gjorde man af med dem som fördes dit, och att brunnarne voro förgiftade, det hade man hört långt förut.

— Si, de rika vilja bli af med de fattiga.

En arbetskarl på Söder hade fått kolera och förts på sjukhuset. Hans hund hade följt med. När den sjuke väl kommit i säng, och sköterskan skulle gifva honom in, spilde hon några droppar på golvet. Hunden slickade upp dropparne och dog genast. Då kunde man väl förstå, hvad det vore för medikament. En madam på Ladugårdslandet hade också förts på ett sjukhus, och på hennes schal brändes ett stort hål af några droppar som fallit bredvid, när hon skulle taga in medikamenten. Nog kunde koleran vara farlig, men ändå farligare vore det att komma på ett sjukhus.

Det var åsigten hos en stor del af folket. De vidunderliga historierna växté i antal och gräslighet. En dag berättades, att kronprinsen förklädt sig till båtsman, låtsat sig vara sjuk och låtit föra sig till ett sjukhus, der han doppat en guldkråsnål i de medikament man ville gifva honom. Då kråsnålen genast svartnade, märkte kron-

prinsen, att man gifve de sjuka gift och han förebrådde läkarne på det skarpaste deras missdåd. En grefve hade också låtsat sig vara sjuk och tillkallat läkare, men i stället för att taga in de läkemedel som föreskrifvits, rusade grefven upp ur sängen, satte värjan för läkarens bröst och tvang honom att sjelf taga in medikamenten. Läkaren dog naturligtvis genast.

Under det sådana historier hvarje morgon omtalades, tvätades och kläddes barnen och förmanades att vara mycket snälla. Stygga barn finge genast kolera. På bröstet bands en kopparplåt som skulle skydda för smitta. Ingen kopparslagare hade fått kolera, och därför kunde hvem som helst skydda sig med en sådan der plåt, hvilken var antingen rund eller fyrkantig eller trekantig med afrundade hörn, men som alltid skulle täcka bröstgropen och som satt der och ärgade till föga gagn för helsotillståndet, ända till dess man hittade på en ny sort, finpolerade plåtar som icke medförde någon olägenhet. I stället för plåtarna eller tillsammans med desse nytjades »amuletter» eller sidenpåsar med kamfer.

Maggördlar kommo också mer i bruk än förr, till och med för barn. De bästa voro, sades det, de s. k. polska gördlarne, med »samma slags mellanfoder som polackarne begagnade under kriget». De såldes i synnerhet hos hattstofferaren Brandelius vid Gustaf Adolfs torg.

När barnen voro fullständigt utrustade, gaf man dem ett glas tjärvatten att dricka och stack en bit kalmusrot i munnen på dem. Det skulle vara mycket nyttigt, så vida de ej ville tugga hvitlök, ty det vore ännu nyttigare, men det ville de icke på några vilkor. De fingo ej gå ut och leka, ty då kunde de lätt utsätta sig för smitta. Ett barn i »sta'n» har dessutom ej många lekplatser. Det får ofta hålla sig inom hus. Svårare var förbudet mot att äta frukt. Det var känt att vid munkbron funnes de läckraste plommon, men icke ett enda köptes hem af husmodern.

Husfadern, som tidigt gått in i sin verkstad, återvände mången morgon med bekymmersamt utseende. Någon af gesällerne hade plötsligt insjuknat eller vore kanske redan död. Det var ej lätt att i hast få tag i en annan. Ett stort antal gesäller hade redan affidit, andra hade flytt staden och gifvit sig ut på vandring, några hade tagit tienst som sjukhusdrängar eller sjukbärare. Två riksdaler riksgälds om dagen och fri kost vore ej att förakta. Så mycket kunde en gesäll icke förtjena.

Nu måste man se efter, huru många som sjuknat och dött under senaste dygnet. Det fick man veta i Dagbladet. Husfadern,

som tagit sig en ny tesked dubbla malörtsdroppar och af dem kände en angenäm värme i maggropen, läste högt.

En dag hade 59 insjuknat och 25 dött, och 85 lågo ännu sjuka. Det ansågs mycket, men ett par dagar derefter hade under det senaste dygnet 100 sjuknat och 46 dött, och 176 lågo sjuka. Så stego siffrorna för hvarje dag, och med dem ökades oron och ängslan. Hvarje morgon lästes Dagbladet, och på qvällen rådfrågades Aftonbladet. I början af September steg de insjuknades antal till öfver 200 på dygnet, och de dödas till 100, och 400 voro qvarliggande sjuka.

Hvart skall detta taga vägen? hette det öfver allt, och man såg med bekymmer omkring sig. Kastade man blicken genom fönstret, märkte man den ena sjukbären efter den andra bäras förbi. De som ännu voro på benen trängde sig upp till husraden i den trånga gatan. De fruktade för smitta från sjukbäarna, höllo för mun och näsa och vände bort hufvudet. Och likväl skulle den dagliga verksamheten hållas vid lif.

Mången dag kom den lärgosse som mästaren skickat ut med någon räkning hem med underrättelsen, att den person som borde betala räkningen dött natten förut. Det kunde ofta vara ett hårdt slag för tillfället. Men modet måste hållas uppe. Kunder och bekanta infunno sig, om icke för affärer, men för att prata en stund, höra och förtälja nyheter. Det var alltid liten omväxling. Man höll i med ändlösa tvister, om kolerans uppkomst och utbredning, om den vore smittsam eller ej, huru den skulle botas o. s. v. Hvar och en ansåg sig förstå saken. Den ene menade, att man borde äta bara grönsaker för att undvika koleran. En annan påstod, att kött vore det bästa och ofelbara. En sade sig hafva hört från Söderköping, att doktor Lagberg fodrade bloduttömningar i massa, tjojtals blodiglar på hufvudet, högar af iglar på andra kroppsdelar, åderlätning . . . och föredraget af den blodiga historien afbröts af ett hjertskärande skri från en öfre våning. Det var en kolerasjuk som vred sig i ett outhärdligt krampanfall.

De främmande personerna aflägsnade sig skyndsamt. Äfven de som sagt sig icke tro på smittan hade stor brådska att komma från ett farligt granskap. Efter några timmar var den krampanfallne blott ett lik. I husets öfriga våningar rökte man, dels med de ofvan nämnda rökkulorna, dels med rökkort som köptes hos Benjamin Leja och luktade ganska godt, dels också med råa kaffebönor, eller med »rökgubbar» som funnos till salu i Tjäders tobaksbod vid Brunkeberg. I den trånga gården stod en gryta med tjära som inrökte hela huset. Luften var mättad med rännstensdofter från den trånga

gatan, med koleradunster och med ångor från de många rökanstalterna. Frisk luft kände man ej mycket till.

Det var först på aftonen som man fick något luft, så frisk som kunde bestås i den kolerafylde staden. Husfadern tog de sina med sig och gjorde den vanliga aftonvandringen. Man brukade förut under sommaren fara med roddarbåt från Bomslupstrappan öfver till Skeppsholmen och derifrån göra en liten tripp till Kastellholmen; men nu låg ett kolerasjukhus på sist nämde holme, och från Bomslupstrappan gingo koleraåtarne med sjuka. Det var således icke rädligt att taga den vägen. Det lilla värdshuset vid kolerabyggnaden stod nästan öfvergifvet. Det var blott en och annan djurfålle som smög sig in på gården och tände sin pipa vid den evigt brinnande luntan. I staden var det ännu ej tillåtet att röka på gatorna, men i slutet af Augusti gjordes i Aftonbladet en framställning derom, och det dröjde ej länge förr än förbudet icke mera fans till, och man såg både pipor och cigarrer blossa i det offentliga, en ganska ovanlig och, som man tyckte, underlig syn.

Den lilla familjen tog vägen längs Skeppsbron, der det var friskast, men undvek Bomslupstrappan, der bårarne trängdes med hvar andra under bårarnes mustiga eder eller plumpa skämt. Man gaf akt på alla dem man mötte, och upprepades mötet flere aftnar, tyckte man det vara riktigt roligt att se samma ansigten å nyo. Det funnes således folk som icke ännu träffats af sjukdomen. Saknades ett bekant ansigte, kunde man förstå hvad orsaken vore.

Hemvägen togs längs Munkbron, der frukt såldes till riktigt »röfvarpris», men barnen finga icke mera för det, och det var stor anledning till sorg. På den i ett föregående kapitel af oss omnämde stora sopbacken utstjelpes icke mera någon orenlighet under kolera-tiden, men hela trakten var långt förut så inmängd med stank, att det ännu luktade ganska obehagligt, och likväl lustvandrade en icke ringa del af »sta'ns» invånare hvarje afton på den längs sopbackskvarteret utlagda, långa flottbron och inbillade sig der hemta frisk luft.

Man gick alltid tidigt hem. Aftnarne voro dess utom redan mörka. Man var ett godt stycke in i September. I den skumma portgången stötte de inträdande kanske mot en likkista. Nå, det var man van vid.

En ny förordning hade utkommit, att de döda skulle afhämtas tidigt om morgnarne, men på det icke något uppehåll måtte ske eller husfolket onödigt störas, borde liken, sedan de utan föregående tvättning eller svepning nedlagts i kistan, genast bäras ned i portgången för att vid likvagnarnes ankomst utan uppehåll vara för afhämtning tillgängliga. Den afidnes efterlevande ville så fort som

möjligt göra sig af med de döda kropparne, och därför fördes de ofta redan på aftonen ned i husets nedra förstuga.

Begravningsplatser voro Nya kyrkogården utanför Norrtull, en på Enskede egendoms utmark utanför Skanstull belägen begravningsplats, en vid Laboratorium befintlig plats, som 1809 nytjats för begravingar, samt Ladugårdslands redan under pesttiden 1710 till samma ändamål begagnade fattigkyrkogård på f. d. Kammeckerska tomten, nära Garnisons-kolerahuset. Frukthan för att lefvande begrafvas var icke sällsynt, och många inbillningsrika historier om sådana begravingar berättades.

Vid familjens hemkomst intogs aftonmåltiden, hvilken just icke alltid bestod af lättsmälta födoämnen. Husfadern tog sig alltid en aptitssup. Gamla vanor borde ej afbrytas. Omedelbart efter den stadiga måltiden gick man till hvila. Ingen i den familjen anfölls af kolera, så omgifven man än var af farsoten, men vid minsta illamående användes kamfer och fläderté.

Sjukdomen växte i förskräckande grad. Dygnet 10—11 September, från kl. 8 den ena morgonen till samma tid den påföljande, afledo 217 personer i kolera, 449 insjuknade och 1,661 lågo kvar sjuka. Men då hade farsoten också hunnit sin spets. Från det dygnet minskades både de insjuknades och de dödas antal.

Frukthan hade visserligen fått makt med många, men i allmänhet visade stockholmarne ganska mycket lugn och oförskräckthet, och ädel sjelfuppoffring för det allmänna bästa var icke sällsynt. En person som öfver allt i hufvudstaden och framför andra omtalades för sin outtröttliga möda och oegennyttiga nit var löjtnanten vid flottans sjöartilleri-kår, grefve *Otto August Cronhjelm*, ordförande i Klara församlings sundhetskomité, för öfrigt känd såsom framstående medlem af Riddarhuset och der en af oppositionens ledare. Han ansåg sig hafva anledning att hos Öfverståhållar-embetet klaga öfver polismästaren, lagmannen Nermans bristande nit i omsorgen om stadens helsovård och var för öfrigt ständigt vaksam och ihärdig för det allmänna bästa. Kort efter det han utsetts till ordförande för fullmäktige i Riksgäldskontoret och midt under sina sträfvanden att motarbeta farsoten och lindra nöden, angreps han sjelf af kolera och afled den 9 September i en ålder af blott 34 och ett halft år. »Vi hafva icke hört någon som ej saknat honom», lästes i Dagbladet, hvilket visst icke delade Cronhjelm's politiska åsigter, »och icke någon som känt honom hvilken icke också älskat honom».

Att farsoten rasade häftigast bland fattigt folk, är icke förvånande, men äfven de i ekonomiskt afseende lyckligare klasserna skönades icke. Bland mera bekanta och framstående personer som afled

i kolera var revisionssekreteraren *Pehr Nils Poignant*, en kunskapsrik och allmänt aktad man, hvilken valdes till justitieombudsman den 6 September och dog den 7, samt justitierådet *Olof Johan Lagerheim*, en utmärkt embetsman och lika värderad och omtyckt för sitt människovänliga sinnelag. Såsom ordförande i Storkyrkoförsamlingens sundhets-komité var Lagerheim utomordentligt verksam. För att visa godt föredöme och gifva allmänheten mod, satte han sig sjelf på kuskbocken och körde vagnen med koleraliken. Han föll offer för sitt nit och dukade under för den fiende, från hvilken han lyckats frälsa så många af församlingens medlemmar.

Bland hufvudstadens borgare väckte sidenfabrikör *Hornbergs* död mycken saknad, och bland alla klasser beklagades professor, med. doktor *Lindströms* fränfalle.

Under hela koleratiden fortsatte riksdagen sin verksamhet. Riksdagsmännen höllo sig i allmänhet krya. Bland dem som angrepos af kolera var ledamoten af borgareståndet, kommerserådet *Hemberg* från Ystad, hvilken afled i farsotens början.

Crusenstolpes anmärkningsmemorial ledde icke till någon påföljd. I början af September beviljades ett kreditiv på 500,000 rdr banko till kostnader för hämmandet af kolerafarsoten. Redan i slutet af Augusti väckte grefve D. Frölich på Riddarhuset en af grefvarne Horn och v. Fersen samt hrr Dalman och Silfverhjelm understödd motion om upphörande af alla spärrningar, men förslaget hade icke någon framgång.

I farsotens början hade allmänna sundhetsnämnden tillstyrkt den kungl. teaterns återöppnande den 1 September. Folk borde hafva tillfälle att förströ sig. Djurgårdsteatern hade också fortfarit att spela, utan att något enda sjukdomsfall kunnat derifrån härledas. På grund deraf öppnades kungl. teatern på utsatt dag. Man gaf »Landtpoeten», en komedi af Destouches, öfversatt af Lars Hjortsberg, och »Den sedesamma», komedi af Dupaty. I den första uppträdde mamsellerna Widerberg och *Fenny Lind* (då 14 år). I det andra stycket hade mamsellerna Mathilda och Charlotte Ficker (sedan fruarna Gelhaar och Almlöf d. ä.) mycken framgång. Under några följande aftnar fortfor teatern att spela, men få åskådare infunno sig, ehuru platsernas antal på Stående parkett och Femte radens sida inskränkts samt salong och korridorer vädrades, och salongen före hvarje föreställning röktes och stänktes med »aromatiserad» ättika. Det hjälpte ej. Man hade ej mera lust att gå på teatern. Den 9 September stängdes kungl. teatern åter, och Djurgårdsteatern följde föredömet. Äfven Gauthier upphörde med sina föreställningar. Den kungl. teatern öppnades å nyö ej förr än den 8 Oktober, då »Qvåkaren och

dansösen», med hr N. W. Almlöf och mamsell Högqvist i titelrollerna, samt »Den döfve» uppfördes. Åskådarne voro likväl ej många.

Med början af Oktober kunde farsoten anses öfvervunnen. Lugnet och förtröstan återvände. Söndagen den 12 Oktober var en allmän glädjedag. Vädret var utmärkt vackert, och en mängd människor lustvandrade på Norrbrö och i Karl den trettondes torg. Ingen hade dött i kolera under det senaste dygnet. Alla sågo glada ut. På aftonen gick man till kungl. teatern och såg »Hedvig eller Banditbruden» samt »Kalifen i Bagdad».

Af farsoten hade 7,895 personer angripits, och bland dem 3,277 afidit.

Koleran har sedan dess hemsökt Stockholm, men icke så svårt som första gången, och ehuru dödsprocenten var större år 1853, enär då af 4,819 insjuknade 2,852 afledo, var tillståndet i hufvudstaden likväl i alla afseenden bättre än år 1834.

* * *

Att sjukdomar ofta rasade i gamla Stockholm, liksom i alla gamla städer, kan icke förvåna oss, då vi veta huru dessa städer voro bygda och huru det stod till med renligheten inom och utom hus. Frågan gälde icke att bo rymligt och bekvämt, med tillgång till så mycken frisk luft som möjligt, utan att tränga sig till samman vid smala gator och ännu smalare gränder och från bostäderna utestänga både luft och ljus; att sällan bortföra orenligheten, utan låta den hopa sig på de små gårdarne och längs gatorna; att begrava de döda ej blott på de inom staden liggande kyrkogårdarne, utan till och med inne i kyrkorna, från hvilka en förskräcklig likstank vanligtvis spred sig i trakten. Hvad trängseln, orenligheten och liklukten icke förmådde förstöra, det förderfvades ofta af det dåliga dricksvattnet, hemtadt ur brunnar som förpestades af smutshögarne och begravningsplatserne.

Om gamla Stockholm inom sig bar mångt sjukdomsfrö, hade det deremot icke många medel till sjukdomars botande. Hvar skulle man söka hjälp? Hvarken läkare eller läkemedel funnos här i medeltiden att tillgå, och af *Peder Månssons* skildring (i hans *Stridskonst och Stridslag*), sådan den af G. O. Hylten-Cavallius återgifvis i första delen af Svenska Fornskriftsällskapets Samlingar, ser man huru det stod till ännu i början af 1500-talet. När någon allvarligt insjuknade, tänkte man icke på annat än den stundande begrafningen. Skulle

något kunna uppehålla lifvet, vore det böner och offer till helgonen eller andra »signerier». Peder Månsson skref:

Läkedoms Doctor är ingen i thet riketh,
Swa äter hwar sin math illa i spikith,
Ej heller Chirurgus som studerat haffwer
Wtan Äfwentyrera som frästa hwat lagh thet tagher.

Och så fortfor det långt in på femtonhundratalet samt till och med intill århundradets slut. Visserligen omtalas i medlet af århundradet en och annan läkare, men de tyckas dock icke hafva uträttat mycket, och skulle någon anlitas, var det den närmaste *bard-skäraren*, som medlemmarne af barberareskrået kallades, och han infann sig för att slå åder, vanligtvis det enda han kunde. Åderlätningar voro för öfrigt mycket vanliga, ej blott för att återvinna, utan äfven för att bibehålla helsan, och en frisk person lät öppna åder på sig vissa förut dertill bestämda dagar.

Bland de få medici som uppvaktade konung Gustaf på hans sotsäng voro licentiaten Matthias Palundanus och magister Guilhelmus.* Den senare var sannolikt den samme som Wilhelm Grotherus, hvilken omtalas i Simon Berchelets traktat om *Pestilenzien*.

Under Erik den fjortondes tid hör man talas om ett par andra studerade läkare, nämligen Guilhelmus Lemnius, en holländare, som praktiserade i Stockholm, åtminstone vid hofvet och af hvilken man har den första i Sverige tryckta medicinska skrift, också en »Tractat om Pestilentian», samt Benedictus Olai eller Olavi, hvilken gjort sig mycket känd för sin, 1578 tryckta, handbok i läkarekonsten, ett arbete som i väsentlig mån bidrog att utetränga anlitan det af helgonen, hvilka icke ens efter reformationen saknade praktik. Benedictus Olai tyckes dock icke sjelf hafva hunnit synnerligt långt i vetenskapen, då han mot hufvudvärk föreskrifver, att man skall hårdt binda båda låren med ett starkt snöre eller band så länge man läser ett »fader vår» och använda detta fyra gånger. Han råder också, att bära ädelstenar på sig, emedan safir skulle stärka lefvern och smaragd hjernan samt derfor att hyacint och rubin också vore mycket helsosamma.

Så väl Lemnius som Olai voro kunglige lifmedici, och att åtminstone den senare icke vardt obelönad, ser man af Stockholms Stads Tänckebok för år 1564.** Der finnes ett i Kalmar den 25

* *Peter Jonas Bergius*: »Om Stockholm för 200 år sedan», inträdestal i Vetenskapsakademien den 20 Augusti 1758. P. J. Bergius var född 1730, med. dokt. 1754, assessor i colleg. medic. 1766 och en af hufvudstadens mest anlidade läkare. Han skänkte till Vetenskapsakademien sitt bibliotek, sin örtsamling och sin vid Carlbergs allé belägna malmgård, den s. k. Bergianska trädgården. Han dog 1790.

** I Stockholms Rådhusarkiv.

Sept. nämnda år utfärdadt kungligt bref, enligt hvilket Benedictus Olai fick sig upplåtet »ett vårt och kronones hus, liggande i vår stad Stockholm nordan för den plats som Svartmunkeklostret stått uppå, emellan Svartmunkegatan och salig herr Lars Flemings hus samt med gårdsrum der innanför klosterplatsen sunnantill, efter som framlidne doktor Johannes Krop Bilde hus, gårdsrum och plats innehade. Dock skall förbemælde doktor Bengt, icke heller hans barn eller arfvingar på samma plats några hus eller annat bygga, utan allenast dem bruka till lustgård».

Ehuru Benedictus Olai otvifvelaktigt var mycket känd i Stockholm, skref grefve Pehr Brahe d. ä. på 1580-talet i sin *Huusholds-Book*, att »här uthi Sverige fattas både Apotheek och Doctores.»

Då Johan den tredje, som mycket verkat för läkarekonstens upphjelpande, låg på sitt yttersta, var Benedictus Olai redan död (han afled 1583), och såsom Pufendorf yttrar, tog konungens sjukdom en olycklig utgång, »emedan man då för tiden inga medicos i Sverige hade».

Under Karl den nionde nämnas några läkare i Stockholm, men en fransk författare som reste i Sverige på den tiden yttrar dock: »*Outre que même en la cour du Roy, l'on ne trouve pas presque deux Médecins ou Apothicaires.*» Emellertid skrefs just på den tiden »En liten Läkiare Book sammandraghen aff M. Olao Martini Archi Episcopo Upsaliensi sigh och gemene man ganska nyttigh till att bruka».* Den boken vardt otvifvelaktigt icke utan inflytande på läkarepraktiken i Stockholm. Bergius nämner dock ingenting om Olaus Martini, vare sig emedan denne icke bodde i Stockholm eller därför, att den lärde professorn och collegii-medici-assessorn på 1700-talet föraktade doktor-dilettanten från 1500-talet.

Deremot glömmes han icke Gustaf den andre Adolfs lifmedikus, skotten Jakob Robertsonus, adlad under namn af Robertson, sedan Kristinas lifmedikus och kunglig arkiater, hvilken äfven var apotekare i Stockholm och afled 1652, åttiosex år gammal. Han tyckes hafva haft stort anseende och likväl i sjelfva verket varit ganska okunnig. Det var Robertsonus som af Gustaf Adolf fick den trädgård, hvilken låg »östan för stora kyrkan» och som sedan egdes af handelsmannen Isaac Breant jemte det här förut omnämnda hus, som sedan slutet af 1700-talet kallats det Indebetouska.

Under Kristina tog läkarekonsten större fart, och då kommo

* Utgifven med inledning och anmärkningar af d:r J. V. Broberg 1879.

Anteckningar om Olaus Martini af Pehr Erik Thyselius, Stockholm 1880, rätta åtskilliga misstag i uppgifterna om den läkekonst-älskande erkebiskopens lefnadsomständigheter.

många utländske läkare till Stockholm. Bland dem gjorde Peter Kirstenius från Breslau sig bemärkt. Han sades känna tjugusex språk. Det var hans sonson som, 1686, adlades med namnet Kirstein. En annan utlänning, som vardt ännu mer känd i Stockholm, var G. F. Duriez, född i Arras i franska Flandern 1607, med. doktor i Salamanca, professor i Frankrike, kallades till Sverige af Bengt Skytte och kom hit på 1640-talet samt antogs till Kristinas lifmedikus och lönades med gods och äreställen. Han dog 1682. Duriez' (på folkspråket *Dörjes*) »modervatten» användes ännu. Arckenholz säger om honom: *Il était savant, mais hableur et grand comédien, faisant parade de ce que d'autres avoient inventé avant lui.*

Mycket bekant i Stockholm var också Pierre Bourdelot, Kristinas gunstling, efter samstämmande underrättelser charlatan och ränkmake. Han lemnade Stockholm 1653 och dog i Paris 1685.

Bland infödde stockholmsläkare på den tiden nämnas Zacharias Wattring som 1657 utnämndes till stadsfysikus i Stockholm och sedan vardt rådman, lifmedikus samt — häradshöfding öfver Rasbo och Olands härader för att slutligen dö som arkiater. En annan medikus och titulerad häradshöfding var Johan Munthelius eller Munchthelius, adlad under namn af Lagercrona. Han var e. o. assessor i Svea hofrätt och sedermera häradshöfding i Finspånge län samt två andra härader i Östergötland, ett härad i Upland och ett i Vestmanland, och fortfor likväl att i Stockholm utöfva läkareyrket.

Mycket anlitad på sin tid var Karl den elftes lifmedikus, den berömde Urban Hjärne, som var icke blott præses i Collegium medicum, utan äfven vice-præses i Bergskollegium och, 1719, fick afsked med landshöfdings titel. Han dog 1724 i den höga åldern af 83 år. Samtidig med Urban Hjärne var Johan Martin Ziervogel, af den i vår läkare- och apotekarehistoria namnkunniga, från Österrike inflyttade Ziervogel-släkten.

Bland stads-fysici i Stockholm utmärkte sig Nils Boy (död 1739) för en öfversättning af John Smitts afhandling om »Vatnets egen-skaper och goda verkan». Boy tyckes hafva varit den förste vattenläkaren i Sverige, och det förtäljes, att han gjorde vattendrickandet nära allmänt i Stockholm, åtminstone i de förnämre husen.

Ehuru läkarekonsten under 1700-talet allt mera utvecklade sig här i fullt vetenskaplig riktning, uppträdde dock en och annan medikus med mycket underliga föreskrifter, hvilka påminde om medeltids-barbariet. Det fans i Stockholm t. ex. en hit inflyttad tysk läkare vid namn Dern som tillät den sjuke att äta hönssoppa, men endast med det uttryckliga förbehåll, att hönan ej vore *spräcklig*. Denne Dernas egentliga läkemedel voro Elixir viscerales, pulver af

bittersalt samt gelé af kalkkött och *metmaskar* som smältes i mjölkvassla. Män, sådana som Erik Victorin, Peter Jonas Bergius m. fl., förde dock läkarevetenskapen framåt på den rätta vägen och røjde plats för den nyare tidens förståndigare helsovård och på allvarliga studier grundade sjukdomsbehandling. Då vardt också slut på de utländske läkarnes invandring hit, och de svenske läto ej längre promovera sig i utlandet, sedan doktorsgraden, såsom P. J. Bergius säger, »genom öfverhetens uppmuntran med bättre förmån kan nu vinnas här hemma».

Om läkarne under Stockholms äldre tider lemnade mycket öfrigt att önska, voro *barberarne* eller *bardskärarne* ännu mindre tillförlitlige. De fleste voro tyskar, okunnige äfventyrare utan studier i fältskärskonsten. De betraktades också som handverkare, och barberarstugorna kallades »verkstäder». Från Gustaf den förstes tid känner man konungens egen barberare, mästern Jakob. Hundra år senare omtalas mästern Adam. Han hette egentligen Adam Hirt och var från Schlesien. Förnämde herrar hade »hof- och lifbarberare» som bodde i deras hus och följde dem på deras resor. Men såsom verkliga fältskärer voro de *allmänheten* till föga gagn.

Johan den tredje sökte ordna bardskärarenskrået och 1571 förordnades, att uti bardskärare-embetet i Stockholm skulle ej flere än sex mästare vara besittne borgare, med mindre konungen »någon besynnerligen thet gunsteligen vnne». En ålderman skulle alltid finnas, tillsatt vid Valborgsmessan af borgmästare och råd. Ingen fick utan borgmästare och råds medgifvande intagas i embetet, och borde bevis företes »at han sigh ährligen skicket hafuer utländes.» Ingen bardskärare skulle understå sig att förbinda öfver den andres band, och bröt någon mot det budet, skulle den skyldige för hvar gång plikta ett pund vax. Om en bardskärare skadat någon under åderlåtning, skulle han i två rådmäns närvaro inställas för embetsbröderne, der ransakning skulle ske. Taxan för ett förband var en half mark. Hvarje söndag skulle embetsbröderne gifva minst en gammal »ortigh» i sin bössa, på det att om någon bardskärare råkade i fattigdom, han då måtte erhålla understöd. Då någon af embetet eller hans hustru eller barn afidit, skulle alla de öfrige embetsbröderne med sina hustrur följa den döde till grafven. Försummades detta, skulle den skyldige böta fyra mark.

Några och sjutio år efter införandet af denna skråordning ingick magistraten ett kontrakt med *badare-embetet*, som då ännu icke var förenadt med bardskärarne, att embetet skulle låta bruka sig som pest-barberare. Det var vid ett af de många tillfällen, då pesten rasade i Stockholm, år 1657. Då hade stadens ordinarie *chirurgus*

funnit godt att aflägsna sig, och barberarne hade ej heller velat göra tjenst. Badarne läto deremot tala med sig och finga då de af dem länge eftersträfvade, men dittills nekade skrå rättigheter, som gjorde dem lika goda med bardskärarne, eller, som dessa redan då kallades, barberarne. Badare-embetet skulle för sin tjenst under pesten 1657 uppbära 80 riksdaler i månaden, hyreshjelp samt hvart dygn ett stop vin, »dock icke på karlen, utan samtelige tillhoppa som upwachta».*

De bägge skråen kallades sedermera med ett gemensamt namn *Badaremästare*, för hvilka Colleg. medicum 1809 utgaf en särskild ordningsstadga.

* * *

I nära tre hundra år hade Stockholm funnits, innan man här hade någon ordentlig *apotekare*, och när sådana började uppträda, kommo de naturligtvis från främmande land. De stodo ej heller till tjenst för allmänheten, utan blott för de förnäma och i synnerhet för konungen och hans familj. De voro *hof-apotekare* i ordets vidsträcktaste betydelse. Den förste af det slaget var mäster Lucas som var i tjenst hos Gustaf den förste. Han fick sitt förlag af konungen och måste för denne därför redovisa samt understod sig icke att lemna ut läkemedel till andra än det kungl. hofvet. Dernäst nämnes Antonius Busenius som hofapotekare, men han fick af Johan den tredje, 1585, tillåtelse att hålla ett öppet apotek i Stockholms *stad*. Han skulle der få sälja de medikament som den kungliga familjen icke behöfde.

Samma år som Busenius fick tillåtelse att sälja medikament i staden, erhöll också en annan apotekare, Simon Wallden tillstånd att hålla ett apotek i staden vid, såsom det uppgifvits, Stortorget, ehuru ovisst är om eller huru länge detta apotek egde bestånd.** Hofapoteket fortfor att hafva åtminstone sin hufvudafdelning på slottet, och då Casper König år 1609 mottog hofapotekarbefattningen, tyckes icke någon annan medikamentsförsäljning hafva funnits i Stockholm. König var en betydande man, ty han var Gustaf den andre Adolfs både hofapotekare och kammartjenare och hade i lön 300 rdr, som togos af lilla tullen. Under någon tid förenade han köksmästarebefattningen med sina öfriga embeten, och under tyska kriget, dit han följde konungen, utnämndes han till krigskommissarie. Det var också han som öppnade och balsamerade det kungl. liket och ledsagade

* *Stockholms stads Ordinantier*. Första delen, till 1679 års slut.

** *A. Timol. Wistrand: »Om Stockholms apotekares privilegier»*. Stklm 1862.

det till Sverige, och för dessa många tjänster erhöll han åtskilliga förlåningar samt upphöjdes, 1637, i adligt stånd, då han tog namnet Liljecrona. Han dog 1647.

Under det König var frånvarande i något af Gustaf Adolfs krig införskrefs från Tyskland Philip Schmidt som antogs till hofapotekare, men fick tillåtelse att till Stortorget flytta det inom slottet varande medikamentsförrådet. Något annat apotek synes då icke hafva funnits till allmänhetens betjenande, och de apotek som Busenius och Wallden möjligtvis öppnat hade sannolikt för längesedan upphört. Men samtidigt med Schmidts privilegium utfärdades ett dylikt för den ofvan nämde skotske läkaren Jakob Robertsonus, hvilken öppnade sitt apotek vid då varande Kungsgatan, nu Stora Nygatan, der det under skylten *Markattan* fortfor att hållas i öfver två hundra år, ända till dess det, 1861, flyttades till Stora Badstugatan å Norr.

Från och med 1620-talet hade Stockholm således två apotek, och var den egentliga staden i det afseendet tämligen väl försedd, men i förstäderna fanns icke någon medikamentsförsäljning. Om behovet af läkemedel var aldrig så trängande, kunde de på Norr- eller Södermalm likväl icke nattetid förskaffa sig något, enär stadsportarne då voro stängde. För att afhjelpa detta, fick Liborius Fintzenhagen

1648 privilegium på ett apotek som skulle ligga i norra förstaden. *Hvar* detta låg är nu okänt, men dess medikamentsförsäljning tyckes hafva sammansmält med det Schmidtska apotekets, som af Daniel Roberg 1675 flyttades från staden till Norrmalm. Det senare hade ända till den

Fig. 77. Apoteket Lejonets gamla skylt.

tiden kallats *slottsapoteket*, men tog då namnet *Lejonet* och fick till skylt ett liggande lejon. Läget var då i hörnet af Regeringsgatan och Norrmalms (Gustaf Adolfs) torg. Enligt hvad Sacklén och efter honom Wistrand uppgifva, skall detta apotek också hafva legat på två andra ställen vid samma torg innan det förlades till sitt nu varande läge, i hörnet af Regeringsgatan och Jakobs Kyrkgata. Ett af de nämnda ställena vid torget var måhända i det Celsingska huset, ty då detta hus ombygdes, fanns der en större apoteksmortel, hvilken tyckes hafva tjänat till skylt och som nu sitter i en nisch på det n. v. apoteket Lejonets gård. Anmärkningsvärdt är dock, att på morteln finnes årtalet 1650, vid hvilken tid intet annat apotek än möjligtvis Fintzenhagens legat i den trakten. På morteln står devisen *ora et labora* samt ett sammanbundet T.H. men någon apotekare T. H. i Stockholm känner man icke.

Den träbild af ett liggande lejon som utgjorde i fråga varande apoteks skylt satt långt efter apotekets flyttning till sin nu varande plats kvar i hörnet af torget och Regeringsgatan, hvilket otvifvelaktigt ännu är i äldre stockholmares minne. Nu mera finnes samma lejonbild på den ofvan nämnda gården (fig. 77) och är otvifvelaktigt den äldsta apoteksskylt i Stockholm. Apoteket är, som det under större delen af sin tillvaro varit, fortfarande hofapotek.

Det nästa apoteket i ordningen vardt *Engeln*, som anlades af Anders Månsson Biever eller Biber, hvilken var den förste i Stockholm födde apotekare. Detta apotek inrättades i stadens södra del, vid Jerntorget, i hörnhuset mot Banken, men flyttades sedan till nästa kvarter, i hörnet af Trievalds gränd och Kornhamn, i det Plomgrenska eller Plommenfelska, fordom Adlerschöldska huset. Efter Bievers död öfvertogs apoteket Engeln af Ch. Molitor, och i dennes slägt stannade det i öfver hundra år.

Privilegiibrefvet är af 1649, men knapt en månad efter Bievers bref, eller den 12 Juli 1649, fick tysken Samuel Ziervogel, Maria Eleonoras hofapotekare, privilegium på ett nytt apotek, *Svanen*. Enligt Sacklén skall detta apoteks privilegium dock ej grunda sig på Ziervogels, utan på Caspar Scheps rättigheter, utfärdade 1650, men Wistrand visar med ett kungabref af 1675, att apo-

Fig. 78. Apoteket Morianens skylt.

teket hufvudsakligen grundats på Ziervogels privilegium. Visst är, att Ziervogel öfvertog apoteket efter Scheps död 1655. Det anlades vid Svartmangatan, midt för Tyska brunn och stannade der ända till 1878, då det flyttades till Regeringsgatan. I mer än hundra år innehades detta apotek af släkten Ziervogel, med undantag af de år, då den förste Ziervogels efterträdare, Friedenreich, var egare, men det var i alla fall i släkten, ty F. var gift med Samuel Ziervogels enka.

Redan innan slottsapoteket flyttades till Norrmalm, anlade Christian Heræus, 1670, ett nytt apotek, amiralitetsapoteket *Morianen*, på Norrbro, midt emot kungl. stallet, men det flyttades snart till Stortorget i Bosellska huset, hvarefter det förlades till Heræi eget hus vid Mynttorget, sedermera Rosenadlerska huset (nu Stockholms stads brandförsäkringskontor). Derifrån flyttades det, 1707 till Drottninggatan, i hörnet af Kungsholmsbrogatan. Vid den stora branden i Klarastrakten 1751 brann äfven apoteket, men öppnades åter på samma ställe i apotekaren Salbergs nya hus, hvarifrån det 1825 flyttades till n. v.

läget, i hörnet af Lilla Vattugatan. Skylten är, efter uppgift, gammal (fig. 78).

År 1674 fick Södermalm sitt första apotek. Det kallades *Förgyllda Örnen* och öppnades af Jürgen Brandt, men det dröjde ej mer än tre år, förr än det flyttades till Stortorget, i det hus der Morianen nyss förut varit och der apotek hållits både före den tiden och der det ännu finnes. Apotekaren Dove, som 1721 köpt *Förgyllda Örnen*, förvandlade namnet till *Förgyllda Korpen*, och så heter det ännu.

I flera år efter Örnens flyttning var Södermalm åter utan apotek. Det första bestående i den stadsdelen blef *Enhörningen*, som tysken Strobell öppnade i början af 1690-talet, sannolikt 1694. Något privilegii-bref finnes dock icke mer i behåll. Det anlades först i Götgatsbacken, till höger från Södermalmstorg, men flyttades snart till venstra sidan. Såsom vi redan nämt, var *Enhörningen* pestapotek 1710. Efter den stora eldsvådan 1759, då en del af apotekaren Wirrwachs hus brann, var det i Stadshuset, men flyttades sedan tillbaka till det hus till höger i backen, der det allra först hållits, »dock till venster i portgången», upplyser en handskrift, som benäget del-

gifvits oss. År 1805 öfvertogs apoteket af J. Svahn från Finland, som flyttade det midt öfver gatan, bredvid Stadshuset och sedan till Mariagatan, n:o 10, hvarifrån det slutligen af assessor A. Pripp, 1817, förlades till Hornsgatan, der det ännu är. *Enhörningens* skylt (fig. 79) eller »emblem», som apoteksskyltarne kallas, är sannolikt gammal. Man har gissat, att det kan förskrifva sig från samma tid som apotekets öppnande, eller åt-

Fig. 79. Apoteket Enhörningens skylt.

minstone att Wirrwach anskaffat det. Denne Wirrwach var, liksom de allra fleste apotekare i gamla Stockholm, född i Tyskland. Han skildras som en »fullkommen och ärlig man», som grundeligen och väl examinerades i Collegium Medium, år 1740 erhöll förnyadt privilegium på apoteket och satte detsamma i »stort flor». Derför tror man, att han också skaffade »emblem», och det är ju möjligt, att det räddades undan branden, enär blott en del af huset förstör-

des. Att skylten icke tillkommit under de senaste innehafvarnes tid, vet man. Han ådrager sig fortfarande uppmärksamhet genom sin egendomliga och åldriga stil, och ofta ser man i synnerhet främlingar stanna och med intresse betrakta enhörningen. De egenskaper som tillagts detta fabeldjur hafva orsakat, att det som sinnebild ofta nyttjats af kemister och guldsmeder.

I tidsföljd kommer *Hvita Björn* på Ladugårdslandet, hvilken stadsdel i slutet af 1600-talet började så mycket bebos, att man der behöfde ett apotek. Tysken Johan Berent fick 1692 privilegium på ett sådant och öppnade det i Lampas hus, i hörnet af Nybrogatan och Smala gränd (nu Gref-Thure-gatans östra del), hvarifrån det sedan flyttades till nu varande n:o 14 vid Nybrogatan och senast till n:o 15, B vid samma gata. Den skylt (fig. 80) vi här meddela är den gamla som satt i en nisch öfver fönstret, då apoteket fans i n:o 14.

Fig. 80. Apoteket Hvita Björns skylt.

År 1693 utfärdade Karl den elfte privilegium för Casper Ziervogel att inrätta ett nytt hofapotek. Lejonet hade nämligen fallit i onåd, emedan det efter Dan. Robergs död, då det innehades af hans enka, sköttes illa af en utländsk provisor. Det nya hofapoteket,* kalladt *Kronan*, anlades i Storkyrkobrinken och, efter

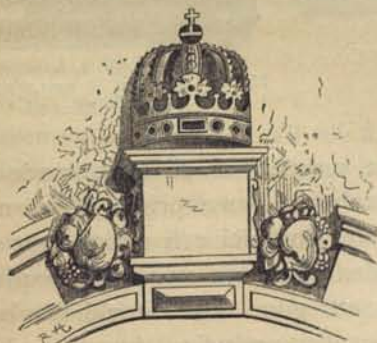

Fig. 81. Kronan i Storkyrkobrinken.

hvad vi kunnat utforska, just i det hus (nu n:o 3) öfver hvars ingång en förgylld krona ännu sitter (fig. 81). Folksäggen har visserligen påstått, att kronan skulle vara ditsatt såsom ett minne af att Karl den tolfte på sin kröningsfärd framför i fråga varande hus tappat sin krona; men det är en sägen som icke förtjenar synnerligt

stort afseende. Vid eller strax efter slottsbranden 1697 flyttades apoteket till Svartmangatan, vid pastorsbostället nära Tyska kyrkan, men 1710 förlades det i Rosenadlerska huset vid Mynttorget, der Morian kort förut haft sin lägenhet. På denna plats stannade Kronan i 63 år, men flyttades 1773 till det hus vid Myntgatan, der detta apotek ännu är och hvarest man ser så väl den gamla skylten

* I v. Henels adresskalender 1728 kallas *Svan* kungl. hofapotek. Flere apotekare fingo också titel af hofapotekare.

×× Senare flyttade de till Svartmangatan.

(fig. 82) som den från flyttningen till Mynttorget under Karl den tolfte tid bibehållna taflan med lejonen som hålla den krönte skölden med den kungliga namnchiffren (fig. 83). I ett hundra elfva år var detta apotek i samma släkt, ty efter Casper Ziervogels, anläggarens, död drefs det af enkan, till dess mågen P. E. Georgii mottog det och sedan af två andra Georgii efter hvar andra ända till 1804, efter hvilket år det gått genom många egares händer.

Innan Enhörningen, Hvita Björn och Kronan inrättades, utfärdades, 1675, ett allmänt kungl. privilegium för apotekare i Stockholm, och skulle då ej flera än sex apotek få finnas. Ingen *materialist*, *occulist*, *operator*, *bruchsnidare*, *badare*, *sockerbagare* eller *kryddkrämare* skulle hafva rättighet att sälja några *venera*, *abortiva*, *antidota*, *purgantia composita*, *aquas tam simplices quam compositas*,

Fig. 82. Apoteket Kronans skylt.

Fig. 83. Apoteket Kronans väggtafla sedan Karl XII:s tid.

slagvatten, viol-, rosen- och andra syruper, m. fl. uppräknade medicinska saker som höra till apoteken. Dessa privilegier förnyades 1683, då materialister, quacksalvare, empirici och andra som stryka ikring landet och sig den ena tiden efter den andra i hufvudstaden uppehålla strängeligen förbjödos att göra de i Stockholm bosatte apotekarne något ingrepp, förfång eller prejudice, hvarför ock slike »quacksalvare och landstrykare» skulle från staden och riket afhållas och ingen tillåtas att »smörja på gemene man sine förfalskade och bedräglige kompositioner». I det för Collegium medicum, 1680, utfärdade privilegium ställes apotekare och barberare under kollegiets inspektion, och förordnades, att en syndicus af »doctoribus collegii» skulle tillsättas för apotekens tillsyn och besigtning. Med de förnyade privilegier för Collegium medicum, hvilka utfärdades 1688, följde också den första medicinal-taxan.

Vid 1600-talets utgång hade redan privilegier för flera än sex apotek utfärdats, och steg deras antal i Stockholm då till nio, men dervid stannade det till medlet af 1700-talet. Då en pharmaciæ studiosus Lampa af åtskilliga norrmalmsbor, 1707, kallats till apotekare och derpå fått magistratens bekräftelse, öppnade han ett apotek vid Hötorget, men Collegium medicum lät slottskanslibetjenter kasta apoteksvarorna ut genom fönstret, och Lampa måste upphöra med rörelsen. Schmidler, en annan »apotekargesäll», som 1724 anhöll att få öppna ett nytt apotek, fick också afslag på sin ansökan.

År 1760 ansågs tiden vara inne för några nya apoteks upprättande. Södermalm och Kungsholmen samt norra delen af Norrmalm hade fått ett betydligt ökad antal invånare, och på samma år upprättades därför apoteken *Elgen* vid Hötorget, *Hjorten* på Kungsholmen och *Gripen* på Södermalm. Det först nämnda flyttades 1762 till det hus vid Drottninggatan, der det ännu är, och ändrades namnet till *Armerade Ugglan*.

Kungsholmsapoteket kallades *Stående Hjorten* och öppnades i färgaren Fermans hus i hörnet af Handtverkaregatan och Glasbruksgränden, men flyttades 1769 till n. v. n:o 8 vid Handtverkaregatan, hölls sedan någon tid i Westinska huset, n:o 4,

och återflyttades slutligen till n:o 8, der det ännu är. *Gripen* (fig. 84) inrättades i borgmästaren Falks hus vid Götgatan, i granskapet af källaren Hamburg, flyttades sedan till Bungeska huset, i hörnet af Högbergsgatan, och derifrån till det hus, n:o 19, der det ännu är.

Mellan 1760 och 1817 inrättades icke något nytt apotek i Stockholm, men sist nämnda år utfärdades privilegium för *Nordstjernan*, som öppnades till instruktionsapotek, i Westmanska huset (nu vetenskapsakademiens) vid Drottninggatan, hvarifrån det, 1829, flyttades till n:o 84 vid samma gata och slutligen, 1854, till det på Barnhus-tomten uppförda nya huset, n:o 75.

Sju år efter Nordstjernans öppnande inrättades apoteket *Fenix* i n:o 34 vid Götgatan, snedt emot Tjärhofsgatan, men flyttades sedermera till n:o 30, i hörnet af Högbergsgatan.

Efter år 1824 har icke något annat nytt apotek än Djurgårdsapoteket inrättats i Stockholm.

Fig. 84. Apoteket Gripens skylt.

I nästan alla de äldre privilegii-brefven tillförsäkras apotekarne uteslutande rättighet att handla med allehanda medicinaliska saker äfvensom *specier* och *confiturer*, hvarjemte de vanligtvis hugnas med någon viss tullfrihet samt frihet för »borgerlig tunga, pålagor, stadsbeställningar samt inqvarteringar och andra slika onera ehvad namn de heldst hafva kunna».

Genom särskildt kungl. bref 1686 fick innehafvaren af Korpen tillstånd att årligen tull- och accisfritt låta inkomma två pipor franskt bränvin, hvilken fördel också tillförsäkrats apoteket Svanen. Bland de förmåner som beviljades den förste innehafvaren af Hvita Björn var ock tullfrihet för ett fat franskt bränvin, och skulle han hafva rätt att årligen i sitt hus inlägga en åm rhenskt och tre oxhufvuden franskt vin, dock skulle. accis därför erläggas. På rikets ständers framställning 1766, fick Kammarkollegium i uppdrag att undersöka apotekar-tullfriheterna, och denna undersökning ledde efter hand till inskränkning i dem.

Svenskt bränvin fingo apotekarne icke destillera och lika litet tillverka. Under Gustaf den tredjes tid förseglades apotekarnes destillationspannor, men frigåfvos åter, dock med uttryckligt förbehåll, heter det i Slottskansliets kungörelse af den 24 November 1772, att apotekarne skulle lemna fiskaler och uppsyningsmän fritt tillträde till sina laboratorier samt att den apotekare som beträddes med att tillverka eller destillera svenskt sädesbränvin skulle böta och mista privilegierna.

Huru det i gamla tider var beskaffadt med lärjungarnes undervisning är, i brist på tillräckliga källor, icke lätt att uppgifva, men i stället vilja vi här meddela ett prof på de tjenstebetug eller orlofs-sedlar som apotekarne i förra århundradet gåfvo sina »apotekar-gesäller», såsom *pharmaciae studiosi* då kallades. Nedan stående betyg är den 30 September 1761 uppvist i Collegium Medicum, och det är i nämnda kollegiums, nu Medicinalstyrelsens arkiv, som vi funnit det:

Jag *Johan Scharenberg*, Kongelig Priviligerad apothekare* i Kongl. Residence och Hufvudstaden Stockholm, gifver härmed tilkiänna at Innehafvaren af detta Rådman-nens och Præsidis vid Stockholms Stads högtärade KämnersRätt, ädel och högaktad herr Gustaf Johan Rath's kiäre Son, Monsieur Abraham Rath,** har ifrån år 1755 til 1760, och således uti Fem år varit såsom Discipel uti mitt Apothek, samt sedermera Gesäll uti halfannat år; under hvilken tid han sig som en ärlig och trogen Betient förhållit, och sina Laborationer med största flit förrättat, så att jag af honom ett särdeles nöje

* På apoteket Korpen.

** Rath vardt sedermera den förste apotekare i Säther och dog der som rådman 1793: »Var en liten och krokryggig man och i sitt yrke väl erfaren», säger Sacklén i Sveriges Apotekarehistoria.

haft, och med honom wäl til frids warit; hwarföre och som han nu är sinnad att widare försöka sin lycka uti denna sin lärda Konst och Wetenskap, samt därföre hos mig om Afsked och Wittnesbörd anhållit, hwilket jag honom icke förwägra will; Ty warder han Monsieur Abraham Rath härmed hos hwarjom och enom som detta förekommer, men i synnerhet hos den wällofliga Apothekare-Societeten til det Bästa Recommenderad; jämte wänlig och tjänstlig anmodan, at honom all Gunst, Bewågenhet och Wälwillia måtte wederfaras; hwilket icke allenast han på allt sätt sjelf lärer söka, at med all wördnad och tacksamhet erkänna, utan ock jag wid alla tillfällen med altienst tillbaka, skall weta at bemöta. Til yttermera wisso, har jag detta egenhändig underskrifwit och med mitt Sigill bekräftat, som skiedde i Stockholm den 21 Septembr år Ett Tusend Siuhundra Sextio Ett.

Ett år senare fick samme Monsieur Abraham Rath ett nytt, likaledes i Medicinalstyrelsens arkiv förvaradt betyg, den gången i ett ståtligt »öppet bref» af Eric Zimmerman, »kongl. privilegierad provinsial-apotekare» i Vestmanland och staden Vesterås, på hvars apotek Monsieur Rath ett år »serverat».

